

Gilles Deleuze:

Postskriptum ke společnostem kontroly

I. Historie

Foucault umístil disciplinární společnosti do osmnáctého a devatenáctého století, svého vrcholu dosáhly na počátku dvacátého. Dospěly k organizaci velkých uzavřených prostředí. Individuum neustále prochází z jednoho prostředí do druhého, každé má své zákony: nejprve rodina, potom škola ("už nejsi doma"), pak kasárna ("už nejsi ve škole"), potom továrna, občas nemocnice, popřípadě vězení, které je uzavřeným prostředím v pravém slova smyslu. Vězení slouží jako analogický model - hrdinka Evropy 91, která vidí dělníky, může zvolat: "Myslela jsem, že vidím odsouzence ...". Foucault velmi dobře analyzoval ideální záměr uzavřených prostředí viditelný zejména v továrně: soustředit, rozdělit v prostoru, uspořádat v čase, vytvořit v časoprostoru produktivní sílu, jejíž účinek musí být vyšší než součet elementárních sil. Foucault však také věděl o krátkém trvání tohoto modelu: nastoupil po společnostech svrchovanosti, jejichž cíle a funkce byly zcela jiné (vybírat dávky spíše než organizovat produkci, rozhodovat o smrti spíše než obstarávat život). Přejít se vytvářel postupně - zdálo se, že Napoleon provedl velkou konverzi jedné společnosti na druhou. Disciplína pak zase prodělávala krizi ve prospěch nových sil, které pozvolna vstupovaly do hry a které získávaly na rychlosti po 2. světové válce: disciplinární společnosti již byly tím, čím my jsme nebyli, tím čím, jsme přestávali být.

Nacházíme se ve všeobecné krizi všech uzavřených prostředí - vězení, nemocnice, továrny, rodiny. Rodina je "vnitřek", je v krizi stejně jako všechny jiné vnitřky školní, profesní, atd. Odpovědní ministři nepřestávají oznamovat reformy, které se pokládají za nezbytné. Reformovat školu, reformovat průmysl, nemocnici, armádu, vězení, každý ale ví, že tyto instituce jsou v delší nebo kratší lhůtě odbyté. Jedná se pouze o to pečovat o jejich agónii a zaměstnat lidi do ustavení nových sil, které klepou na dveře. Jsou to společnosti kontroly, které nahrazují společnosti disciplinární. "Kontrola" je jméno, které Burroughs navrhuje pro označení nové nestvůry a ve kterém Foucault rozpoznal naši blízkou budoucnost. Také Paul Virilio nepřestává analyzovat ultrarychlé formy kontroly pod širým nebem, které nahrazují staré disciplíny operující v trvání uzavřeného systému. Není důvod dovolávat se zvláštních farmaceutických produkcí, nukleárních formování, genetických manipulací, třebaže jsou určeny k tomu, aby zasahovaly do nového procesu. Není důvod se ptát, jaký režim je nejpřísnější nebo nejvíce tolerantní, protože v každém z nich se střetávají osvobodování a podrobování. Například v krizi nemocnice jako uzavřeného prostředí - sektorizace, denní nemocnice, domácí péče mohly především oznamovat nové svobody, ale mohly se také podílet na mechanismech kontroly, které soupeří s nejpřísnějším uzavřením. Není důvod obávat se nebo doufat, je třeba hledat nové zbraně.

II. Logika

Různé internace nebo uzavřená prostředí, kterými individuum prochází jsou nezávisle proměnné: předpokládá se, že člověk bude pokaždé začínat od nuly, společná řeč všech těchto prostředí existuje, ale je analogická. Různé akty kontroly jsou naproti tomu neoddelitelné variace tvořící systém s proměnlivou geometrií, jehož řeč je numerická (to ale nemusí nutně znamenat binární). Uzavření jsou formy, různé způsoby formování, zatímco kontrola, to je modulace - jako sebedeformující forma, která by se plynule měnila z jednoho okamžiku do druhého anebo jako síto, jehož očka by se měnila od jednoho místa k druhému. Dobře je to vidět na otázce mezd: továrna byla tělesem, které přivádělo své vnitřní síly do bodu rovnováhy, nejvyššího možného ve vztahu k produkci, nejnižšího možného v poměru ke mzdám společnost kontroly však nahradila továrnu podnikem a podnik to je duše, to je plyn. Již továrna bezpochyby znala

systém prémie, podnik se však ještě usilovněji snaží o to, aby zakotvil modulaci každé mzdy ve stavech věčné metastability, která prochází neobyčejně komickými soutěžemi o putující cenu, konkurzy a konferencemi. Jestliže ty nejhoupější televizní hry dosáhly takového úspěchu, je to proto, že adekvátně vyjadřují situaci podniku. Továrna vytvořila z individuí těleso, jež mělo dvojí výhodu - pro zaměstnavatele, kteří dohlíželi na každý prvek masu a pro odbory, které mobilizovaly masu odporu, podnik však neustále zavádí pod označením zdravá soutěživost nesmiřitelnou rivalitu - vynikající motivaci, která staví individua proti sobě a prochází každým z nich, rozdělující ho v něm samém. Modulující princip "mzdy za zásluhy" nefunguje bez vábení samotné instituce Vzdělání : právě tak jako podnik nahrazuje továrnu, směřuje totiž stálá formace k tomu, aby nahradila školu a průběžná kontrola, aby nahradila zkoušku. To je nejspolehlivější prostředek, jak vydat školu napospas podniku.

Ve společnopstech disciplíny se člověk nezastavoval, aby znovu začínal (ze školy do kasáren, z kasáren do továrny), zatímco ve společnostech kontroly nikdy s ničím nekončí, podnik, formování, služba jsou metastabilní a koexistující stavy jedné a té samé modulace, jakoby jednoho universálního deformátora. Kafka, který se již nacházel na zlomu dvou typů společnosti, popsal v Procesu nejstrašnější právníkové formy : zdánlivé zproštění viny v disciplinárních společnostech (mezi dvěma uzavřeními) a nekonečné průtahy ve společnostech kontroly (v průběžné variaci) jsou dva velmi rozdílné módy právního života a jestliže je naše právo váhavé, ono samo v krizi, je to proto, že opouštíme jedno, abychom vstoupili do druhého. Disciplinární společnosti mají dva póly : signaturu, která označuje individuum a číslici nebo matriční číslo, jež označuje jeho pozici v rámci masu. Disciplína mezi oběma nikdy neviděla neslučitelnost, moc vytváří masu a individuum, současně utváří do tělesa ty, nad kterými je vykonávána a formuje individualitu každého člena tělesa. (Foucault viděl původ této dvojité péče v pastorální moci kněze - stádo a každá z ovcí - občanská moc se však měla stát laickým "pastýřem" s pomocí jiných prostředků). Ve společnostech kontroly už naopak není podstatou ani signatura, ani číslo, ale šifra : šifra je heslo k průchodu, zatímco disciplinární společnosti jsou řízeny hesly příkazu (stejně dobře z hlediska integrace, jako z hlediska rezistence). Numerická řeč jazyka kontroly je utvořena z šifer, které naznačují přístup k informaci nebo odmítnutí. Již se nenacházíme před dvojicí masa - individuum. Z individuí se stala "dividua" a z mas vzory, data, trhy nebo "banky". Možná, že to co nejlépe vyjadřuje distinkci obou společností, jsou peníze - disciplína se totiž vždy vztahovala k formovaným měnám, které obsahovaly jako číselný etalon zlato, zatímco kontrola odkazuje na plovoucí výměnné kurzy, modulace, které nutí zasahovat jako šifru určité procento měnových vzorů. Starý monetární krtek je tvor uzavřených prostředí, ale zvířetem společností kontroly je had. Přešli jsme od jednoho zvířete k druhému, od krtka k hadovi - v režimu ve kterém žijeme, ale také v našem způsobu života a v našich vztazích k ostatním. Člověk disciplíny byl diskontinuální producent energie, ale člověk kontroly je spíše vlnivý, vyslaný na oběžnou dráhu, uvedený do kontinuálního svazku. Surfing již všude nahradil staré sporty.

Je snadné připisat každé společnosti korespondující typy strojů (machines), ne proto, že by snad stroje byly rozhodující, ale proto, že vyjadřují společenské formy schopné je zrodit a používat jich. Staré společnosti svrchovanosti obsluhovaly jednoduché stroje, páky, kladky, hodiny, vybavením nedávných disciplinárních společností však byly stroje energetické s pasivním nebezpečím entropie a aktivním nebezpečím sabotáže, společnosti kontroly působí pomocí strojů třetího druhu - infortických strojů a počítačů, jejichž pasivním nebezpečím je rušení a aktivním pirátství a proniknutí viru. Není to nějaká technologická evoluce, která by nebyla hlubší mutací kapitalismu. Je to již dobře známá mutace, kterou je možné shrnout takto : kapitalismus 19. století spočívá na koncentraci vlastnictví pro výrobu. V uzavřeném prostředí zřizuje továrnu, kapitalista je vlastník výrobních prostředků, ale eventuálně také vlastník jiných prostředí chápaných pomocí analogie (rodinný dům dělníka, škola). Co se týče trhu, ten je dobyt jednou pomocí specializace, jednou kolonizací, jednou snížením výrobních nákladů. V současné situaci však již kapitalismus nemíří k výrobě, často ji vypovídá na periferii třetího světa a to i ve složitých formách textilní výroby, metalurgie nebo naftařského průmyslu. Je to kapitalismus nadprodukce. Už nenakupuje prvotní suroviny a neprodává hotové výrobky: nakupuje hotové výrobky nebo montuje oddělené části. To, co chce prodávat jsou služby a to, co chce kupovat, jsou akcie. Již to není kapitalismus zaměřený na výrobu, ale na výrobek - totiž na prodej nebo na trh. Je také svojí podstatou disperzivní, továrna postoupila svoje místo podniku. Rodina, škola, armáda, továrna již nejsou různá analogická prostředí, která by se sbíhala k nějakému vlastníkovi: Státu nebo privátní moci, ale šifrované, deformovatelné a transformovatelné podoby jednoho a téhož podniku, který má již pouze správce. Dokonce i umění opustilo uzavřená prostředí, aby vstoupilo do otevřeného oběhu banky. Dobývání trhu se uskutečňuje získáním kontroly a ne již vytvořením disciplíny, fixací toků ještě spíše než snížením nákladů, transformací výrobku spíše než specializací výroby. Korupce zde získává novou potenci. Oddělení prodeje se stalo středem anebo "duší" podniku. Říkají nám, že podniky mají duši - to je skutečně nejhrůzostrašnější zpráva světa. Marketing je nyní nástrojem společenské kontroly a vytváří nestoudný rod

našich pánů. Kontrola je krátkodobá a rychle proměnlivá ale také kontinuální a neomezená, zatímco disciplína měla dlouhé, nekonečné a diskontinuální trvání. Člověk už není člověkem uzavřeným, ale člověkem zadluženým. Je pravda, že kapitalismus střežil jako konstantu krajní bídu tří čtvrtin lidstva, příliš chudých k zadlužení a příliš početných na uzavření: kontrola nebude muset čelit pouze stírání hranic, ale také explozi ghett a nouzových kolonií.

III. Program

Není třeba science-fiction pro pochopení mechanismu kontroly, který udává v každém okamžiku pozici nějakého prvku v otevřeném prostředí - zvířete v rezervaci, člověka v podniku (elektronický obojek). Félix Guattari si představoval město, kde by každý mohl opustit svůj byt, svoji ulici nebo čtvrť jen pomocí své (dividuální) elektronické karty, která by odstranila tu či onu bariéru: stejně dobře by však karta mohla být v určitý den nebo mezi určitými hodinami odmítnuta: to, co vyměřuje, není bariéra, ale počítač, který každému určuje dovolenou nebo zakázanou pozici a vykonává univerzální modulaci.

Sociálně-technické studie mechanismů kontroly započaté na jejich úsvitu budou muset být kategoriální a budou muset popsat to, co se již zavádí namísto uzavřených disciplinárních prostředí, o kterých celý svět oznamuje, že jsou v krizi. Může se stát, že na scénu se s nezbytnými adaptacemi znovu vrátí staré prostředky vypůjčené z dávných společností svrchovanosti. Význam zde má to, že jsme na počátku něčeho. V režimu vězení: hledání trestů "náhrady" právě tak i za malé provinění, a používání elektronických obojků, které nutí odsouzeného, aby zůstal v určitých hodinách u sebe. V režimu škol: formy kontinuální kontroly a působení stálé formace na školu, tomu odpovídající opuštění všeho výzkumu na Univerzitě, zavádění "podniku" na všech úrovních školní docházky. V režimu nemocnic: nové lékařství "bez lékaře i nemocného", které vyjímá potenciální nemocné a rizikové subjekty, což nijak nesvědčí o nějakém pokroku k individuaci, jak se to vykládá, ale o substituci individuálního nebo numerického těla šifrou "dividuální" hmoty, která má být kontrolována. V režimu podniku: nové způsoby zacházení s penězi, výrobky a lidmi, kteří již neprocházejí starou formou továrny. Jsou to dost slabé příklady, dovolují však lépe porozumět tomu, co se rozumí krizí institucí, totiž progresivní a dezorganizované ustavování nového režimu ovládnutí. Jedna z nejdůležitějších otázek by se dotýkala nezpůsobivosti zájmových organizací, spojených v celé své historii s bojem proti disciplínám nebo uzavřeným prostředím. Mohou se přizpůsobit anebo přenechají své místo novým formám odporu proti společnostem kontroly? Je už možné vytvořit náčrtek těchto přicházejících forem schopných pustit se do boje s radostmi marketingu? Mnoho mladých lidí se podivně dožaduje toho, aby byli "motivováni", znovu volají po stážích a trvalé formaci. Je na nich, aby odhalili to, čemu je nutí sloužit, tak jako jejich starší sourozenci ne bez námahy odhalili finalitu disciplíny. Kroužky hada jsou ještě komplikovanější než chodby v krtinci.